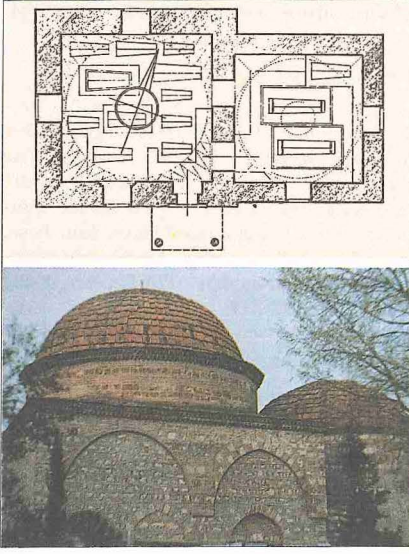

ÇANDARLI TÜRBESİ

Candarlı Türbesi ve planı - İznik / Bursa

pencerinin dış cephedeki niş düzeniyle birlikte ele alındığında orijinal olduğu anlaşılmaktadır. Bu kısımda bugün hâlâ torunları İznik'te yaşayan Candarlı soyundan on yedi kişinin mezarı bulunmaktadır ve hat sanatı açısından büyük önem taşıyan bu mezar taşlarında XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar değişen tarihler okunmaktadır. Batıdaki mekânın güney cephesi iki kör kemerle hareketlendirilmiş ve basık kemerli giriş sivri kemerli bir niş içine alınmıştır. Bu kapının önünde, XIX. yüzyıl başlarında halen mevcut olan iki mermer sütunun taşıdığı ahşap bir sundurmanın bulunduğu bilinmektedir.

Duvarlar bir sıra küfeki taşı ve bir-üç sıra tuğla ile örülmüştür. Kubbe kasnaklarının ve batı mekânı cephelerinin üstünde tuğladan kirpi saçak dolanmaktadır. Her iki kısmın da kubbesi ve doğudakinin köşe pahları kiremit kaplıdır.

Çankırı'dan bir görünüşü

Yunan işgali sırasında tamamen tahrip edilen yapı 1928'de mezar taşları dahil iyi bir restorasyon görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 31; A. Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa Tarihi*, Bursa 1937, s. 138-140; K. Otto-Dorn, *Das Islamische İznik*, Berlin 1941, s. 80-85; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi I*, s. 332-335; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*, Ankara 1974, s. 16-17; *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1986, IV, 212-218; Semavi Eyice, *İznik*, İstanbul 1988, s. 43-44; C. Gurlitt, "Die Islamitischen Bauten von İznik (Niceea)", *OA*, III (1913), s. 54; Fr. Taeschner, "Anatolische Forschungen", *ZDMG*, sy. 82 (1928), s. 87-89; a.m.f. — P. Wittek, "Die Vezirfamilie der Gandarlyzade (14./15. Jhdt.) und ihre Denkmäler", *Isl.*, sy. 18 (1929), s. 60-61, 101-108; Ali Saim Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", *VD*, I (1938), s. 62-63.

ŞEBNEM AKALIN

ÇANKIRI

İç Anadolu'da şehir
ve bu şehrin merkez olduğu il.

İç Anadolu'nun Orta Kızılırmak bölümünün kuzey kesiminde, Köroğlu dağlarının güneye doğru alçaldığı ve Kızılırmak'a dökülen Acıçay ile Tatlıçay'ın birleştiği yerin yakınında bir vadiye yer almakta olup denizden yüksekliği 730 metredir. Şehrin adı, Antikçağ'da burada yapılan ve bugünkü şehrin ilk nüvesini teşkil eden Karatekin tepesindeki Gangra Kalesi'nin ismine dayanır. Burası Arap kaynaklarında Hancere (خنجرة) adıyla anılırken (Taberî, VI, 469; İbnü'l-Esîr, IV, 578) Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde Kengiri (كنفري) ve Kângırı (كانغري) şekillerinde adlandırılmış, halk arasında söylenen Çangırı veya Çengiri Cumhuriyet döneminde Çankırı şeklinde resmîyet kazanmıştır.

Çankırı çevresi eski çağlarda Hitit Devleti'nin hâkimiyeti altında idi. Bu devletin milâttan önce 1200 yıllarında yıkılmasından sonra yöre Paflagonlar'ın idaresine girdi. Şehrin ilk yerleşme yeri olan Gangra Kalesi'nin bu dönemde kurulduğu tahmin edilmektedir. Bir ara Pontus Krallığı'nın hâkimiyetine giren şehir, Roma İmparatorluğu döneminde önce Galatya, daha sonra da Paflagonya vilâyetinin sınırları içinde kaldı. Strabon'a göre burası İç Paflagonya'da küçük bir şehir ve kale olup Kral Morzeos'un ikametgâhiydi, daha sonra Galatya Kralı Deiotaros tarafından alınmıştı. Roma hâkimiyeti altında önemini koruyan ve Germanikopolis de denen şehir, Bizans döneminde "Pilaimenes teması" adıyla bilinen idarî bir yönetim birimi içindeydi. Bu dönemde bir sürgün yeri olarak bilinen Çankırı 711-712, 727-728'de birkaç defa Emevî akınlarına hedef oldu (Taberî, VI, 469; Ya'kübi, II, 292, 300); ancak kalesinin müstahkem olmasından dolayı alınamadı. Nitekim Ya'kübi'nin burayı "Hisnülhadîd" adıyla anması kalenin bu durumuna işaret etmektedir. Şehir Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra Türkler'in eline geçti. Çankırı'yı bu sıralarda, Anadolu fâtihî Süleyman Şah'ın emirlerinden olduğu anlaşılan Karategin'in fethettiği belirtilir. Çankırı'da kendisine atfedilen türbede yatan Karategin, aynı zamanda Kastamonu ve Sinop fâtihî olarak da bilinir. Bundan sonra Dânişmendliler'in idaresinde kalan şehir, 1101 Temmuzunda Raymond'un idaresinde, Anadolu'yu çapraz olarak katedip aynı zamanda Niksar'da hapis olan Bohemund'u kurtarmak isteyen Haçlı kuvvetlerinin saldırısına uğradı; ancak zaptedilemedi, çevresi yağmalandı. Şehir, 1134'te Emir Gazi'nin ölümünden sonra 1135'te Bizanslılar tarafından ele geçirildi. Fakat kısa bir süre sonra yeniden Dânişmendliler'ce geri alındı. Ardından da Selçuklular'ın idaresine girdi. Bu devletin dağılmasından sonra Kastamonu ve çevresinde hüküm süren Candaroğulları'nın hâkimiyetinde kaldı. I. Murad döneminde Osmanlı idaresine girdiyse de bu uzun süreli olmadı. I. Bayezid döneminde tekrar Osmanlı hâkimiyeti altına alınan şehir, 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra Timur tarafından İsfendiyaroğulları'na verildi. Bu sırada İsfendiyaroğlu Kasım Bey Osmanlılar'a sığınınca Çelebi Mehmed Çankırı'yı kendisine verdi. Ancak İsfendiyar Bey II. Murad döneminde Çankırı'yı tekrar ele geçirdi. Bir süre sonra da şehir yeniden Osmanlılar'a katıldı. Osmanlı döneminde uzun bir sükûnet devri yaşayan Çankırı, XVII. yüzyıldan itibaren başlayan çeşitli Celâlî isyanlarının etkisinde kaldı. Şehir halkı zaman zaman

XVI. yüzyılın ilk yarısında Çankırı'nın mahallelerini gösteren bir belge (BA, TD, nr. 438, s. 703)

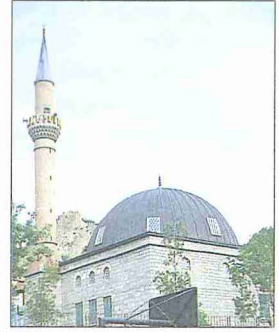
şikâyetlerini İstanbul'a kadar bildirdi. Çankırı'da bundan sonra da bazı olaylar cereyan etti, fakat bunlar Celâli isyanları kadar büyük tesir uyandırmadı. XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren şehir yavaş yavaş Çapanoğulları'nın nüfuz sahası içinde kalmaya başladı.

Önemli sayılabilecek bir güzergâhı kontrol eden noktada yer alan kalesinin ilk yerleşme yerini oluşturduğu Çankırı zamanla sur dışına doğru genişledi. Bu genişleme özellikle Osmanlı hâkimiyeti döneminde daha da belirginleşti ve Çankırı bir kale-şehir olarak gelişme gösterdi. Bugün Karategin tepesi adıyla anılan yerdeki kalesi, bu dönemde de askerî özelliğini bir süre daha korudu. 1521'de kalede bir dizdar, bir kethüdâ ve elli muhafız bulunuyordu (BA, TD, nr. 438, s. 707). Kale çevresinde güneye doğru uzanan şehirde ise aynı tarihte yirmi dört mahalle yer alıyordu (BA, TD, nr. 100, s. 2-11; nr. 438, s. 703). 1578'de nüfusun nisbî bir artış göstermesine rağmen mahalle sayısı yirmi ikiye inmişti (TK, TD, nr. 81, vr. 5^b-10^a). Her iki tarihte en kalabalık mahalleleri Karataş Kaysar, Şeyh Osman, İmaret, Halil Ağa Mescidi, Hacı Kasım, Küçük Minare, Alaca Mescid, Emîr Âhur, Kadî, Bîmarhâne, Umur Fakih ve Karataş mahalleleri oluşturuyordu. 1521'de şehirde yaklaşık 2300 müslüman nüfus vardı. 1578'de bu rakam 3000 civarında idi. Her iki tarihte de şehirde hristiyan

nüfusun bulunmadığı anlaşılmaktadır. 1555'te Amasya'ya giden Alman elçilik heyetiyle Çankırı'dan geçen H. Dernschwam, burayı Kızılırmak'ı aştıktan sonra solda kuzey tarafta bir kasaba ve kale olarak tarif edip adını "Kangri" şeklinde yazar ve kalenin harap durumda olduğunu, civarda maden ocakları ve tuzlanın yer aldığını kaydeder (*İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, s. 264). *Cihannümâ*'da, güney tarafı açık sahra yerde bir kale ve mâmur kasaba olup Bey ve Sultan Süleyman adlı iki camii, muhtelif hanları, küçük bir tepe üzerinde idarecilerin oturduğu bir sarayı olduğu belirtilen Çankırı, Evliya Çelebi'ye göre "4000 kadar bağlı bahçeli mâmur hâneleri" bulunan bir şehirdi. Bu bilgilerden, şehrin özellikle XVII. yüzyılda nüfusunun biraz daha arttığı anlaşılmaktadır. XVIII. yüzyılda bu durumunu koruyan şehrin 1831 yılındaki nüfusu 12.000, XIX. yüzyılın sonundaki nüfusu ise 15.000 civarında idi. Bu nüfus içinde 700 kadar Rum ve 400 kadar da Ermeni vardı.

Çankırı'nın ekonomisi Osmanlılar devrinde daha çok ziraata ve küçük el sanatlarına dayanıyordu. Özellikle keçe ve yünlü imalâtı şehir ekonomisinde önemli bir yere sahipti. 1521'de şehirde, yirmi altısı mülk ve altmış altısı vakıf olmak üzere en az doksan iki dükkân bulunuyordu (BA, TD, nr. 438, s. 704-715). Bundan başka bir mum imalâthânesi ve bir bozahâne ile çeşitli vakıflara ait birer bedesten, kervansaray ve bezirhâne mevcuttu. Ayrıca şehirde her türlü malın alınıp satıldığı bir pazar yeri vardı. Buradaki pek çok dükkân ve ticarî tesisin vakıflara ait olması, şehrin ticarî ve ekonomik gelişmesinde vakıfların önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Şehir esnafı arasında Ahilik prensiplerine olan bağlılığın bugün dahi devam etmesi, esnaf arasındaki ilişkilerin dayandığı temele bir işaret olmalıdır.

Taşmescid (Şifâhâne) - Çankırı

Ali Bey Camii - Çankırı

Çankırı'da birçok tarihî eser mevcuttur. Bunlar arasında, Çankırı fâtihi olarak kabul edilen Karategin'in türbesinin de bulunduğu Çankırı Kalesi'ni belirtmek gerekir. Fakat kale bugün harap vaziyettedir. Anadolu Selçukluları ve beylikleri döneminden kalma eserler arasında, 1235'te Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad zamanında Emîr Atabey Cemâleddin Ferruh tarafından yaptırılan İmaret Camii ve Taşmescid (Şifâhâne) vardır. İmaret Camii'ni Candaroğlu Kasım Bey'in inşa ettirdiği belirtilir. Ancak buranın XVII. yüzyılda harap olduğu, sonra yeniden yaptırıldığı bilinmektedir. Osmanlı döneminden kalma önemli tarihî eser ise Ulucami'dir (1558-1559). Bundan başka Ali Bey Camii (1609) ve Çivitçioğlu Medresesi (bugün Çankırı Kültür Müzesi), XVII. yüzyılın önemli mimari eserleri arasında yer alır.

Çankırı Osmanlı idarî teşkilâtında Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkeziydi. 1521 tarihli *Tahrir Defteri*'ne göre merkez kazadan başka sekiz kazası vardı. Bunlar Koçhisar, Milan, Kurşunlu, Çerkeş, Tosya, Kargu, Kalecik ve Karpaçarı kazaları idi (BA, TD, nr. 100, s. 1). Daha sonra bunlara Keskün nahiyesi de ilâve edildi. Muhtemelen XIX. yüzyıla kadar bu durumunu koruyan sancak 1846'da Kastamonu vilâyetine bağlıydı. XIX. yüzyıl sonlarında, V. Cuinet'e göre, merkez kaza ile birlikte üç kaza (Çankırı, Kalecik, Çerkeş), yedi nahiye ve 714 köyü bulunuyordu. Cumhuriyet döneminde ise vilâyet oldu.

Çankırı şehrinin nüfusu 1927'de 8847 iken 1940'ta 10.235 olmuş, 1960'ta 20.047'ye, 1990'da da 45.496'ya ulaşmıştır. Önemli fabrikaları süt, yem, un ve kereste ile ilgilidir. Cumhuriyet döneminde ilk ve orta öğretim kurumlarının sayısında artış olmuş, son zamanlarda ise bilhassa meslekî ve teknik eğitimle ilgili yeni okullar açılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1991 yılı istatistiklerine göre Çankırı'da, il ve ilçe merkezle-

ÇANKIRI

rinde 96, kasaba ve köylerinde 703 olmak üzere toplam 799 cami bulunmaktadır. İl merkezindeki cami sayısı ise otuz beştir.

Çankırı şehrinin merkez olduğu Çankırı ili Kastamonu, Zonguldak, Bolu, Ankara, Kırıkkale ve Çorum illeriyle kuşatılmıştır. Merkez ilçeden başka Atkaracalar, Bayramören, Çerkeş, Eldivan, Eskepazar, Ilgaz, Kızılırmak, Korgun, Kurşunlu, Orta, Ovacık, Şabanözü ve Yapraklı adlı on üç ilçesi vardır. Sınırları içerisinde 477 köy bulunmaktadır. 8454 km² genişliğindeki Çankırı ilinin 1990 sayımına göre nüfusu 279.129, nüfus yoğunluğu ise 33 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 100, s. 1-11; nr. 438, s. 703-715; TK, TD, nr. 81, vr. 5^a-10^a; Strabon, *Coğrafya: Anadolu* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1987, s. 51; Ya'kübî, *Târîh*, II, 292, 300; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), VI, 469; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 578; Esterâbâdî, *Bezm ü Rezem* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 361; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 645; H. Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Y. Önen), Ankara 1987, s. 264; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 250-251; Texier, *Küçük Asya*, III, 147; Cuinet, IV, 539-561; Râif, *Türkiye'nin Sıhht-İctimâî Coğrafyası Kangır Vilâyeti*, İstanbul 1926; Hacı Şeyhoğlu A. Kemal, *Çankırı Tarihi*, [Çankırı] 1930; Hacı Şeyhoğlu Hasan, *Çankırı'da Ahilikten Kalma Esnaf ve Sohbet Teşkilâtı*, Çankırı 1932; Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları (1550-1603)*, Ankara 1963, s. 56, 88, 100, 121 vd.; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllar Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çoban-oğulları Candaroğulları Beylikleri*, Ankara 1980, s. 33, 34, 79, 88 vd.; Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s. 50, 64, 66-67 vd.; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 111; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, II, 18, 173; RE, VII, 707, 1258; J. H. Mordtmann, "Çankırı", *IA*, III, 357-359; a.mlf. — [Fr. Taeschner], "Çankırı", *EI*² (İng.), II, 13-14.

İLHAN ŞAHİN

ÇANKIRI ULUCAMİİ

(bk. ULUCAMİ).

ÇANTAY, Hasan Basri

(1887-1964)

Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm adlı Kur'an tercümesiyle tanınan son devir din âlimi.

Balıkesir'de doğdu. Babası Balıkesir tüccarlarından ve ulemâdan Çantayoğlu Halil Cenâbî Efendi, annesi Sincanoğulları'ndan Kepsutlu Hatice Hanım'dır. Ailenin tek erkek evlâdı olan Hasan Basri,

ilk tahsilini İbtidâ-i Kebîr Mektebi'nde gördükten sonra Balıkesir İdadisi'ne girdi. İdadînin dördüncü sınıfında iken babasının ölümü üzerine (1903) ailenin geçimini tek başına sağlayabilmek için mektebi bırakmak zorunda kaldı. Kendisine Nâfia Dairesi'nde bir memuriyet verildi. Bu arada müftü Osman Nûri Efendi ile Müstecâbizâde Âdil Efendi'den Farsça öğrendi; Balıkesir Mevlevîhânesi'nde Râgıbzâde Ahmed Nâci Dede'den Arapça okudu. Babasının yakın dostu olan bu zat ona hem hocalık hem de mânevî balalık yaptı. Bir taraftan Arapça ve Farsça'sını ilerletmeye çalışırken diğer taraftan edebiyat, hukuk ve felsefe ile meşgul oldu.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Balıkesir'de yayımlanan *Nasihât ve Balıkesir* gazetelerinde yazılar yazdı. Mutasarrıf Mümtaz Bey'den hukuk, iktisat ve maliye okudu. Sâmih Rifat Bey'in mutasarrıflığı zamanında *Yıldırım* gazetesini çıkardı. İdâre-i Husûsiyye'nin (özel idare) ilk teşkilâtlanmasında (1913) Balıkesir Dâimî Encümeni'nin başkâtipliğini yaptı. Daha sonra mutasarrıf Resid Bey'in emriyle bütün sorumluluğunu yüklediği *Karesi* adlı bir gazete yayımladı. Balıkesir'de matbuat hayatının gelişmesinde önemli rol oynadı. Lise dengi olan Dârülhilâfe Medresesi'nde Türkçe, edebiyat, yazı ve Arapça muallimliği yaptı. I. Dünya Savaşı sonlarına doğru *Ses* gazetesini çıkardı. Mütareke yılları boyunca Türk milletinin haklarını savunan en hür ve yürekli yazıların yayın organı olan *Ses*'in kapatılarak sahibinin İstanbul'a celbedilmesiyle ilgili emir geldiği zaman Hasan Basri, Balıkesir'i temsilen I. İzmir Kongresi'ne katılmak üzere şehirden ayrılmış bulunuyordu. Tevkif emrini öğrenince çareyi kaçmakta buldu. Burhaniye, Kepsut, Dursunbey kasabalarında ve

köylerde dokuz aydan fazla dolaştı; o yörede Millî Mücadele'nin başlaması ve halkın silâhlanması konusunda önemli faaliyetler gösterdi. I. Büyük Millet Meclisi'ne Balıkesir mebusu olarak girdi, hiçbir gruba temayül göstermeyip sonuna kadar bağımsız kaldı. Aynı mecliste mebus olarak bulunan şair Mehmed Âkif ile yakın arkadaş oldu, ondan Arap edebiyatı okudu. Mehmed Âkif, Bursa ve Balıkesir çevresinden gelen Yunan mezâlimi haberlerinin tesiriyle yazdığı "Bül-bül" şiirini Çantay'a ithaf etmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin I. dönemi sonunda Balıkesir'e edebiyat muallimi olarak dönen Çantay, 132 şehid çocuğunun eğitimi için kurulan yetiştirme yurdunun müdürlüğünü de üstlendi. *Zafer-i Millî* gazetesine yazılar yazdı. 1928'de aşırı zihin yorgunluğundan dolayı hastalandı ve bu sebeple emekliye ayrıldı. Zihni faaliyetlerden uzak durmak ve yöneticilerin keyfi icraat ve baskılarından korunabilmek amacıyla birkaç yıl entellektüel zümrenin içinden ayrılıp ziraat ve ticaretle meşgul oldu. Daha sonra tekrar dinî, ilmî ve edebî faaliyetlere dönerek telif ve tercüme eserler meydana getirdi. 1950 yılından itibaren demokratik yönetimin sağladığı kısmî din ve vicdan hürriyetiyle birlikte başlayan, İslâm dininin öğrenilmesi, öğretilmesi, yaşanması, yayınlar ve diğer vasıtalarla desteklenmesine dönük faaliyetlere Hasan Basri Çantay da katılmıştır. Onun çalışmaları bir taraftan eser telif etmek, diğer taraftan yol göstermek ve uyarılarda bulunmak şeklinde olmuştur. Din ve vicdan hürriyetinin sağladığı haklar bakımından uzun süren bir fetret döneminden sonra Türkiye'de başlayıp hızla gelişen faaliyetler, bir bakıma tabii olarak karşılanabilecek farklı görüşler, gruplar, usuller de ortaya koymuştur. Bu farklılık ve çeşitlilik içinde Hasan Basri Çantay zengin ilmî, fikrî birikimi, siyasi tecrübesi ve güvenilir şahsiyetiyle gruplar arasında hakemlik yapmış, görüş ve metotların isabetli ve uygulanabilir olanlarını belirlemeye çalışmış, böylece din âlimlerinin, muhafazakâr aydınların, hamiyetli zenginlerin yol göstericisi ve nihai mercii olmuştur.

Hasan Basri Çantay 3 Aralık 1964'te İstanbul'da vefat etti. Mezarının çok sevdiği dostu Mehmed Âkif'e yakın olması hususundaki vasiyeti üzerine Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Hasan Basri Çantay'ın gençlik ve yaşlılık yıllarına ait iki resmi

